

MAX WEBER'İN İKTİSAT SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN YORUMUNDA ORTA ÇAĞIN KATOLİK ASKETİKİZMİNDEN KOPUŞ

Dr. Kürşat Haldun AKALIN*

Özet

Orta çağ Katolikleri, zaman zaman aşai rabbani ayini ve törenlerinde lütfail olunduğuna inanmışlardır. Bu gibi ayinsel törenler, yalnızca Tanrı lütfünün işareti ve vaadi sayılmamış, bununla birlikte inananın ruhani kurtuluşunu da garanti etmiştir. Çünkü bu inanç, günahlarından dolayı pişmanlık duyan erkek veya kadının, doğrudan Tanrı'ya yönelmeyi öğretmek yerine, günahlarını itiraf edeceği bir insana gitmesini telkin etmektedir. Bu kişinin, Tanrının aracısı veya şefaatchisi olduğuna inanılmaktadır. Orta çağın Katolik asketikizmi, sadece yalın bir ilke olarak dünyadan kopup uzaklaşma demektir, insanlar arasında dünyevi çalışmanın reddedilmesiyle ifadesini bulur, parasal kazanç peşinde koşulmasının da kınanmasını gerektirir. Manastır hayatının asketik idealleri, bu dünyaya, ekonomik kurumlara ve bireyci maksatlara karşıdır. Orta çağ filozoflarının köktenci inanca dayanan temel önermesi, paranın verimsiz olduğu ve gelirin ya da servetin bir kaynağı olamayacağı yargısını içermektedir. Borç para karşılığında fazla paranın alınması, bu nedenle, kendi içinde adil değildir ve herkes için de öldürücü bir günahkârlıktır. Çünkü alınan her fazladan para, olmayanın alınması demek olduğu için, bu eşitsizliğe yol açmakta ve adalete aykırı düşmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dünyevi asketikizm, Orta çağ iktisat zihniyeti, Tefecilik, Faiz

Abstract

Separate From The Medieval Catholic Asceticism From the Point of Economic Thought In The Interpretation of Max Weber

Medieval catholics believe that grace is infused from time to time in the eucharist and sacramental ceremonies. These ceremonies were not only the signs and promises of the grace of God but also guarantees salvation of believer's soul. Because this faith, when man or woman felt sorrow for sin, they were instructed not to God, but to a man, confess their sins to him because he was mediator of God's intercessions. So he was a intercessor of God. The asceticism of the Medieval Catholicism is merely the simple principle of detachment from the world and is expressed in the refusal to worldly work among the people and is condemned to gain the money. The aschetic ideals of monastic life consists simply

* Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi.

in opposition to the world and to its economic institutions and individualistic goals. The basic scholastic thesis rested on a fundamental belief that money was sterile and could not itself be a source of income or wealth. To take usury for money lent is unjust in itself and deadly sin for everyone, because this is to sell what does not exist, and this evidently leads to inequality which is contrary to justice.

Key Words: *Worldly asceticism, Medieval Economic Mind, Usury, Interest*

1. Giriş

Hiç bir yaşayan şahsa veya azizlerin ruhuna sığınmaksızın doğrudan Tanrıya dilediği şekilde yönelen insan, hiçbir kimsenin iradesine de bağımlı kalmamış, faaliyet ile davranışlarında aklına güvendiği nispette başarıya ulaşacağından artık kesin olarak emin olmuştur. Sonunda, 'insan isterse başarır' vecizesi adeta dimağlara kazınarak, ruhun kutsiyetini ve birliğini karakterize eden cemaat olarak değil, fakat tek tek birer birey olarak yükselme çabası kavranmıştır. Bu arada, bütün insanların günahkârlık itibarıyla birbirinden farksız olduğunu, manastırların inziva odalarında kuru ekmek ve suyla çile çekerek yakarmak suretiyle, değil bütün Hristiyan cemaatinin kurtuluşuna vesile olmayı, kişinin kendi ruhunu bile arındıramayacağına inanılmasıyla, kurtuluş hedefine ulaşma yolu da kendiliğinden değişmiştir. Kurumsallaşmış şekilci ibadete, azizlerin ruhuna, kilisenin bütün taltif ve ibareleriyle bağışlayıcı kudretine sığınmaksızın; kişinin doğrudan kendisinin Tanrıya yönelerek dua ve ibadetlerini dilediği şekilde yapma özgürlüğüne kavuşmasının sonucunda Hristiyanlıkta rasyonelleşme eğilimi başlamıştır. Böylece toplumun kültürel temeli, us dışı içeriğini aşarak, rasyonelleşme eğilimi göstermiştir.

Max Weber'in büyük bir gururla Batıya özgü kıldığı toplumsal yaşamın her kesitine yayılan rasyonelleşme sürecinin başlangıcını veya ilk safhasını, orta çağın Katolik iktisat zihniyetinden kopuş oluşturmaktadır. Zira M.Weber'e göre, ekonomik eylem, insanın inanç ve yargılarından olduğu kadar kişisel tutum ve davranış eğiliminden de kopuk bir halde değildir. M.Weber'in sosyoloji kuramında, sosyoloji bilimi sanki bir fizik bilimiymişçesine neden-sonuç bağımlı içererek, inançlar ve düşünceler eylemin nedenini oluştururken davranışlar ve fiiller de nedensel (güdüsel) etkiyle gerçekleşen sonuçları meydana getirmektedir. Ekonomik eylemi, kişinin kendi iç dünyasını hiçe sayan buzlu hesap mantığından çıkartarak, pek güvenilmez duygulara ve koşullara karşı direnen yargılara güdüsel (nedensel) güç içeriğini kazandıran Weberci metodoloji, tipleştirmeler yoluyla, insan gerçeğine çağdaşlarına kıyasla daha

fazla yönelmiş, tüm bu güdüsel faktörleri bir tek kelime içinde açıklamıştır ki, bu da asketikizmdir. Kelime anlamı itibarıyla çile çekmek olan asketikizm, orta çağ Avrupasında bu dünyayı ret ve terk etme eğiliminden bir nefis terbiyesi içeriğine kavuşmuştur.

Tarihsel olarak Örfik-Yunan kültürünün Hristiyanlık yoluyla yeniden rağbet bulması demek olan asketikizm, manastır yapılanmasının ruhani tarzını oluşturmuştur. İnsanlardan kopuk bir halde, bu dünyayı ve bedensel ihtiyaçları ret ederek çekilen çile, herkese değil, sadece, cemaatteki kişiler ile Tanrı arasında aracılık görevini üstlenmiş olan keşişe özgü bir tarzıdır. Orta çağa has asketik yaşama tarzı, gelip geçici olarak ret ettiği bu dünyanın düşünce ve işlerinden ne kadar uzaklaşırsa o derecede Tanrı'ya yaklaşılabileceği inancına dayanmaktaydı. Orta çağ asketikizmine göre, para peşinde koşmak Tanrı yerine Mammon'a (zenginlik ilahına) tapmaktır, ucuza alıp pahalıya satmanın hırsızlıktan farkı yoktur, kazanç gayesi güdülenerek yapılan çalışma dahi bir tamahkârlıktır. Orta çağ iktisat zihniyetinde, tüccar ücretli bir işçi gibi değerlendirildiğinden ticari kazanç malın nakli sırasında sarf edilen emeğin karşılığını asla aşmamalı, para parayı doğurmaz sloganıyla yayılan Aristo'dan kalma paranın verimsizliği mantığı içinde ödemeler daima alınan borca eşit olmalıydı, zira adalet ancak eşitliğin sağlanmasıyla olanaktıydı. Belki hepsinden önemlisi, güdüleriyle ve sonuçlarıyla dünyasal işler tanrısal görevlerden tam anlamıyla ayrı ve hatta aykırı görülmüştür.

Orta çağ asketikizmin aksine, reformla doğan dünyevi asketikizmde kişi, cemaat halinde gerçekleştirilen ibadetlere (kilisedeki ayinlere) katılmak yoluyla değil, kendi bireysel gayretiyle kurtuluşa erişilmektedir. Tanrı şanı güdüsüyle dinsel içerik kazanan bu bireysel gayreti sürekli ve disiplinli kılan asketik tarz ise, M.Weber'e göre, meslek ahlakını oluşturmuştur. En aşırı tarzını kilise karşıtlarının (nonconformist) oluşturduğu Protestanlığın sonraki kollarında, mesleki faaliyet bir takva yolu haline getirilmiş, bireysel başarı veya ekonomik kazanç Tanrı katında seçilmişliğin yegâne kanıtı olarak benimsenmiş, asketikizm dünyanın içine çekilmiştir. Dünyasal asketikizm sayesinde ekonomik faaliyetinden yüksek kazançları elde etmiş olsa da fakire özgü yaşama idealinden asla vazgeçilmemiş, lüksten ve gösterişten sakınılmış, dürüstlük ve sevgi yasası işyerine taşınarak çalışma hayatı dinsel bir içerik kazanmıştır.

Dünyayı ret eden orta çağ asketikizminden dünyaya yönelen reform çağı asketikizmine geçişi inceleyen bu makale çalışmamız, M.Weber'in yorumundaki Batıdaki bu değişimde, özellikle, tek çatı altındaki kurumsal ibadetten insan ilişkilerine yayılan bireysel ibadete geçiş sürecine dikkatleri çekmektedir. Bu süreç sayesinde, vahiyle biçimlenen ve insan aklını dışlayarak vicdan hürriyetini zihninden çekip alan asketikizmin dünyanın dışına çıkarttığı cemaat ideallerinin yerine; tek başına ve bireysel gayretiyle Tanrının huzuruna çıkan, dürüstlük ve iyi ahlaklılık haliyle sürekli ve disiplinli kıldığı mesleğini ibadet içeriği kazandırıldığı dünyasal asketikizme geçilmiştir. Dünyasal asketikizmde, kilise duvarları arasındaki ayinlere pasif katılım veya manastır hücrelerindeki şiddetli çile çekilerek kurtuluşu sağlayamamakta, mesleki başarı ve ekonomik kazanç Tanrı katındaki seçilmişliğin kanıtı haline gelmektedir.

Batıdaki rasyonelleşme sürecindeki vahyin kalıpcı ve cemaatçi biçimlenmesinden kopup kurtulmak, vicdan hürriyetini temin eden ve bireysel yönelişe özendiren, dinin dünyasallaşması ve bireysel faaliyetlerin de dinselleşmesi konusuna dikkatlerin çekilmesi, bu makalemizi önemli kılan konular arasındadır. Protestanlığın en son aşamasında, vahye sadakatle bütün insan davranışlarının denetim altında tutulması baskısının yerini, akla dayanan bireysel tercihlerin almasıyla; kazanç maksatlı ekonomik faaliyetlerin gelişerek hız kazanmasına bilimsel buluşlar ve teknolojik ilerlemeler de eşlik etmiş, böylece gelişmenin önünü tıkayan kültürel değerler zihinlerde kaybolup dağılmıştır.

2. Dogmaların Vahiy Kudreti

Burjuvazinin kazanca yönelik rasyonel faaliyet tipini ret eden ve toplumda irrasyonel bir kültürel temeli oluşturan orta çağın evrensel kilise birliği öğretisi; bütün insanların evrensel kültür bütünlüğü içinde benliklerinin eritilerek tek bir sistemin düşünce birliğinin ilahi otoriteyle sağlanmasını; Tanrı ile insan arasında aracılık etme üstünlüğüne muktedir bulunan kilisenin dogmaları sınırlarında düşünmesine, konuşmasına ve davranmasına izin verilen kişinin bağımlılığı anlamındaki, tek tip insanla kaynaşmasının zorunlu kıldığı hoşgörüsüzlüğü ve taassubu ifade etmektedir. (O'brien 1970; 172-173) Orta çağ Katolikliğinde, kültürleri ne olursa olsun bütün insanlara aynı kurtuluş müjdesini veren, Tanrının yeryüzündeki ve göklerdeki varlık ile hakimiyetini herkese tebliğ eden, bütün bu bilgileri de doğrudan İsa'an edindiğini öne süren

kilise, Tanrı tarafından seçilmiş olduğunu savunduğundan; inananların cemaat halinde ilahi kurtuluşuna vesile olmak, hiç günahı barındırmadığına inanılan kiliseye tam anlamıyla bağlı olunmasıyla olanaklıdır. (O'brien 1970; 174)

Kendisini seçilmiş halkın yerine koyan, ayinleriyle Tanrının kutsallaştırmasının yegâne aracı sayan kilise; bütün insanları cemaat ruhu kalıbında imanda, düşünce ve amelde birlik halinde davranmaya zorlayan yetkisiyle, öğretileri vahyin kudretine haiz olan, bir Tanrı kentidir. (Green 1959; 33-35) Böylece, Tanrının mesajını aktardığını savunan peygamberlerin (özellikle de İmran ve Zekeriya'nın) çağrısından yana olarak, kalıplaştırılmış şekilci ibadet karşısında ruhun coşkusunu öngören ve İsraililerin kurumsallaştırılmış din dokusunu yadsıyan kilise; Hristiyanlığın resmen kabul edilerek dinsel örgütlenme gücüne erişmesiyle birlikte, toplumun ve tüm yöneticilerinin üzerinde bir konuma erişerek, insan hayatını denetleme ve yargılama gücüne sahip olmuştur. (Green 1959; 36)

Nitekim peygamberlerle son bulan kutsal vahyin kitaptan sonra kiliseye devredilerek Tanrı adına kanun vaaz etme ve hüküm verme yetkisi tanınan, buna dayanarak cennetten arazi parsellemeye ve günahları bağışlamaya varıncaya kadar önemli ayrıcalıklarla donatıldığı Katolik kilisesinin Tanrı ile insan arasındaki aracılık etme fonksiyonu, kilise örgütüne olağanüstü güç vermiştir.

“Nerede olursa olsun, kurumsal lütuf, şu üç temel prensibi gerektirerek işler. Birincisi, ilahi kurtuluş, lütfun idare yetkisine haiz olan özel bir kurum veya kilisedeki üyeden bağımsız olarak ele geçirilemez. İkinci prensip, ilahi lütfun taksimi, kurumun tesirli kararıyla olduğundan, rahibin şahsi karizmatik meziyetlerine bağlı değildir. Üçüncüsü, ilahi kurtuluş ihtiyacı halindeki ferdin ferdin şahsi dinsel olan niteliği, dinsel lütfun düzenlenmesinde hâkimiyeti olan kuruma göre tamamen ilgilenmeye değmez bir sorundur. Zira ilahi kurtuluş evrenseldir, dinsel virtüözlük kabul edilebilir. Gerçekten virtüöz, diploma gerektiren bir meslek haline getirilen dinin içtenliği ve bu surette ilahi kurtuluşlarının kesinliği konusuna şüpheyle bakar. Dini virtüözler, lütfun düzenlemesini yapan kurumsallaşmış kilisenin iktidar konumuna dayanmak yerine; kendi yardım görmemiş yetenekleriyle lütfu ulaşılmaya çalışsan, kendilerine özgü Tanrı yolunda gitmelerini mutlaka şüpheyle karşılarlar. Bu kurama göre bütün insanlar, kendilerini kurtuluşa hazırlayan kilise tarafından

düzenlenen lütfâ nail olma uğruna yeterli görülen Tanrının isteklerine bağlılık gösterirlerse, ilâhî kurtuluşu aramaya yeterli bulunurlar.

Bundan dolayı, ahlaki tamamlanmanın şahsî düzeyi, ortalama ölçüdeki insani yeteneklerle uyumlu olmalı, uygulamadaki anlamlarıyla her gününü örnek aldığı kimseye göre düzenlemelidir. Dini virtüöz gibi, ahlaki sahada daha başarılı olabilen bir kimse, buna uyarak, ayrıca kendi kurtuluşunu güvence altına almalı, hayra muhtaç kalan kimseler arasında sonra dağıtılacak olan kurumun itibarı uğruna hayır işlerini çoğaltmalıdır. Tam olarak tanımladığımız bakış açısı, pek çok asırda her yönüyle geliştirilmesine rağmen, Gregory zamanından beri sabit olan, Katolik kilisesinin karakteristik tutumudur ve lütfun bir kurumu olarak kendi özel doğasını belirler. Bununla beraber, uygulamadaki Katolik kilisesinin bakış açısı, göreceli büyüsellik ile kıyaslamalı ahlakçılık şeklindeki İsa'ya yönelme arasında tereddütlü gidiş gelişlerdir. Fiili hayat tavrı, lütfun dağıtımını yapan karizmatik şahıslar ve kurumlar tarafından değişen derecelerde tesir görür.” (Weber 1964; 187-188)

Aldığı kararlarıyla ve oluşturduğu doğmalarıyla bir vahiy kudretine sahip olması nedeniyle, insanların bütün hayatını aynı tarzda düzenleme ve yargılama ayrıcalığını elinde bulunduran, dolayısıyla da Hıristiyanlığın kültürel yapı üzerinde toplumsal bir işlevi görmesini sağlayan kilise; bu altın çağında, bütün insanları birleştirici bağları uhrevî güdülerle güçlü kılarak, kişilik sahibi olma ve bir ferdiyet gücüne erişme hakkını, insanın elinden almıştır. (Weber 1964; 191-192) Cemaat ruhunu güçlü kılmaktan başka hiçbir emeli olmadığından; birey olarak insanın yükselmesine, kendi kendisine bireysel kararları almasına, kısaca şahsiyetini oluşturarak, cemaat ruhunu değil de aklını ve kişiliğini güçlü kılmasına olanak tanımamıştır. Bütün insanları cemaat ruhuna bağlı kalarak kiliseye bağlı kalmaya zorlayan, bunun için dinsel mahkemeler kuran Katolikler; kişiye özgü düşünce şekillerinden bireysel kararlarına, tüm etkinlik ile ilişkilerine varıncaya kadar bütün insani özellikleri, vahiy ifade eden kilise öğretilerine uygunluğunun sağlanmasına çok büyük bir özen göstermişlerdir.

“Nihayet, Roma Katolikliği ve doğudaki Hıristiyan kiliselerinin benimsedikleri inanca göre, kişilerin, en azından pratik hayatta dahi, Tanrı ile çok sıkı bağlantıları vardır. Katolikizmdeki davranışın ahlaki değer yargısı, takdiri ilâhî uğruna bağlantılı olarak niyet edilmelidir; bu niyet, saflıktan fazla ve farklılık taşımayan şahsiyetin davranış tarzının bir ifadesi olmalıdır. Tercihen, herhangi özel bir faaliyette kendisine yol gösteren, rehberlik eden

şahsın zihnindeki niyetinin mahiyeti çok büyük bir önem taşır. Bu inanç, hiç durmaksızın devam ettiği müddetçe, ruhanilik ahlakındaki sofî şuuruluğun yeniden doğuşu için duyulan arzu ve şevkten dahi kaçınılmıştır. Bunun sonucunda, hayat tarzı, ahlakın bu bakış açısına göre, farklı faaliyetlerin metodik olmayan ve çok yönlü ardıllığı içinde hiç değişmemekte, olduğu gibi kalmaktadır. İyi görevlerin ahlaki olarak sistemleştirilmesinin ikinci büyük şekli, kişinin faaliyetlerinde iz bırakacak güçte tesir eder. Dini sahada da, usule uygun bir şekilde ibadete ayrılan davranışlar, şahsiyetin bütün değer yargıları tarafından ayağı kaydırılmış, algılanan maddî dünyada görünen iyi görevler onların yerine geçmiştir.

Benzeri ilke, toplumsal etkinliğin bütün çeşitlerine uygulanmaktadır. Şayet onlar, herkesin ortak insan tipi için duyduğu sevgiyi, kendileri de uygulayarak ispatlarsa, işte ancak o zaman, bu tür bir ahlaki sistemleştirme erdem karizmasına muktedir olan aktörü gerekli kılar. Olumlu dinsel liyakatiyle bütün şahsiyet kalıbı ilahî bir insan olarak; din tarafından zorunlu kılınan her şeye genel bir yönelişteki kendi aşîkâr varlığıyla; denilebilir ki, hayatın davranış modeli tamamen ve düzenli olarak dinsel değerlerden ortaya çıkmaktadır. Bir dini bütün şahsiyet modeli, faziletteki terbiye yoluyla kazanılmış olan ahlaki ilkelerin bütünüdür tasavvur edilmesidir.” (Weber 1964; 155-156)

Böylece, insan her haliyle, bütün faaliyetleriyle ve düşünceleriyle kendisini kiliseye ve vahîy kudretini taşıyan doğmalarına uymak ve uyarlamak zorunda bırakılarak; günümüzde bireyselliğin bir kanıtı halinde kabul edilen farklı her düşünce veya tutum, değişik her faaliyet veya davranış, cemaat ruhunu zedeleyici inançsızlık olarak görülerek, kilise tarafından şiddetle yasaklanmıştır. “Ussal ekonomik etkinliğin kökenleri, insanın bütün faaliyetlerindeki dimağı üzerinde kilisenin nüfuz ve tesirini devam ettirdiği bir zamanda ortaya çıkmış ve bundan dolayı da, sosyal ve ekonomik eylemler kilisenin tasarrufundaki bir nizam içinde dikkate alınmıştır. Kilisenin bu çok kapsamlı biçimlendirici ve denetleyici etkisi, Avrupa’da 15. asra gelinceye kadar devam etmiş; yargılama gücünün insanı dehşete düşüren sonuçlarıyla, her insan kiliseye bağlı kalma zorunluluğunu hissetmiş; hatta kendileri için tefekküre dalmaya yeltenerek ruhun yükselmesine yeltenmek bile kilisenin kendi insiyatif ve tekeline bırakılmıştır. Tanrıdan korkmayan, gönülünden dinsel tahrik

ve zorlamaları hissetmeyen bir kimse, işlediği günahkârlıklarının ve yaptığı kötülüklerinin cezasını çekecektir.” (Sombart 1967; 228-229)

Zira, orta çağ Katolikliğinin temeli, kitabın vahiy kudretini devralarak devam ettiren kiliseye ve öğretilerine tam anlamıyla bağlı kalarak uhrevi hayatı tefekkür yoluyla bu dünyada yaşamak suretiyle cemaat ruhunu kendinde hakim kılmak (Sombart 1967; 224); cemaat ruhunun özümlemiş ve kusursuz kılınmış saf tipini oluşturan azizlerin soyut özelliklerini bu dünyadaki kendi tavırlarına, ilişki ve faaliyetlerine tam anlamıyla uyarlamak; kendi nefesine zulmedercesine bu dünyadan koparak bütün Hristiyanların günahlarından arındırılmasını niyaz etmek olduğundan (Sombart 1967; 225); kilise, insanın kendi şahsi menfaatlerini gözeterek bu dünyaya yönelmeyi ve maksada yönelik rasyonel kararları almayı, özellikle de bunu uygulayacak irade gücüne muktedir bulunmayı vs., dine aykırı bir eğilim (Sombart 1967; 225) olarak yorumlamışlardır.

3. Dünyayı Reddedici İşleviyle Asketikizm

Tavır ve faaliyet şekilleri itibarıyla cemaat ruhuna bağlı kalmayı insanlara telkin eden Katolikler; rasyonel hareket tarzının, sadece öbür dünyaya hazırlık için metodik olarak arttırılan ibadet ve münzevi hayatta uygulanmasını onaylamışlardır. Hatta, kilisenin himayesindeki matematiksel bir üslup içerisinde devamlı ve sistematik olarak münzevi hayattaki çilekeşliğin arttırılmasını müritlerine telkin eden Katolikler; öbür dünyaya sadece münzevi odalarındaki yakarış ile ibadetlerini götüreceklerine inanmışlar; azizlere bağlı kalındığı ve yardımı niyaz edildiği nispette ahrette gölgesinden istifade edebileceklerine iman etmişlerdir. (O’Brien 1970; 64-66)

Katolik Hristiyanlığın güçlü cemaat ruhuyla, insanın kendi akıl ve iradesiyle yön verebileceği ve gerçekleştirebileceği işleri, kişisel tavır ve ilişkileri dahi, kendisini aciz kılacak derecede, doğrudan Tanrıya atfetmesi; toplumsal bağların dinsel güdülerle güçlü kılınması, zaten bilgi seviyesinin son derece düşük olduğu ve üretim yapısının da tamamıyla iklim şartlarına bağlı olduğu orta çağ toplumlarında, insanlar, ister istemez, kişiyi yöneten ve sevk ettiren gizli güçlerin var olduğuna inanmışlar; doğa olaylarını hurafelerle yorumlamak suretiyle, sihir ve büyü hayatlarının korkulu rüyaları haline gelmiş; her şeyden vazgeçercesine münzevi hayat böylece revaç bulmuştur. (O’Brien 1970; 67) Orta çağın Katolik papazları, cemaat ruhuna bağlılığı pekiştirip, ruh

ile beden birliğinde ruhun kutsiyetini ve beden üzerindeki mutlak üstünlük ile hakimiyetini esas alarak geçici olan bu dünyanın itibarsızlığını, dünyevi faaliyetlerin ve bireysel eğilim ile kazanç emellerinin değersizliğini, geçici olan bu dünyanın kalıcı olan ahrete tercihi şeklinde yorumlamışlar; kanaatkarlıkla şekillenen ve ihtiyacı aşan üretim çabasını, adil fiyatla dondurulan kar güdüsünü, kardeşlik birliğini zedeleyen faiz işlemlerinin tamamına, şiddetle karşı çıkmışlardır. (George 1961; 52-53)

Tanrı'dan geldiğini iddia ettiği gücüyle, insanların bütün faaliyet ve tavırlarını, davranış ile ilişkilerini vahiy kudretini taşıyan dogmaları ile yönetmek ve kontrol altında tutmak azminde olan Katolik kilisesinin papazları, ile, dünyevi otoritenin temsilcisi sayılan imparator arasındaki tarihin derinliklerinden gelen bu sürtüşme; nihayet, Thomas Aquinas'a (1224-1274) gelinceye kadar kafirlik damgasını yiyen ve eserleri manastırlara sokulmayan Aristoteles'in (385-322) ay üstü ve ay altı mantığının, evrende Tanrıdan başlamak üzere en düşük varlığa gelinceye kadar uzanan, doğal bir derecelendirme düzenine felsefi bir temel oluşturuncaya kadar, bütün şiddetiyle devam etmiştir. (George 1961; 54) Hristiyanlığın bu doğal derecelendirme sisteminde, Tanrıdan sonra evrensel kilise birliği geliyor; üsttekilerin alttakilere mutlak üstünlüğünü ve hakimiyetini esas alan mantığının bir sonucu olarak da; bütün siyasi birliklere, yani dünyevi yönetimi temsil eden imparatorluklara ve krallara hükmederek, onların üzerinde bir konum işgal ediyor, mutlak bir otoriteye sahip bulunuyordu. (George 1961; 54)

“Mesela, Aquinas tarafından kesin bir şekilde ifade edildiği gibi, bazı konularla insanları derecelendirdiği hiyerarşik üstünlük öğretisine göre; fertler arasında iffet yönünden doğal farklılıkların bulunduğunu, bunun günahın her hangi bir etki veya baskısından bütün bütün müstakil olduğunu, bu doğal farklılıkların bu dünyadaki ve ahretteki yazgısının çeşidini belirlediğini kapsayan; ruhun kutsiyetini ve her şeyin özünü oluşturduğunu savunan animistik inanca bağlanan bu cemaat, ruha ve ahrete itibar etmekteydi. Troeltsch, bu Hristiyan öğretisi formülasyonunun, stoikizmde, esas altın çağındaki insanlığın eşitliğini asice genelleştirmek isteyen saadet ülkesinde kurulan görüntüsüyle olan farklılıkların; çok doğru bir şekilde, büyük bir özenle göstermiştir. Mamafiş, Hristiyanlık aynı zamanda dünyadaki bütün iş ile ilişkilerin muharrik gücünü metafizik yollardan açıklamıştır. Doğuştan olan asli günahın, şahısta kaderin tecelli etmesinin veya dünyanın temel bir düalizminden

türettiği fesatlığın bir sonucu olan; zorla cefa çekmeyi, çalıştırılmayı, düşmanlıkları ve dünyadaki bütün sınıf farklılıklarını, kast şeklindeki kalıtımsal tabakalaşmayı ortaya çıkartan insanlık, kınanmıştır.

Çeşitli meslekler veya kalıtımsal tabakalaşmalar Tanrı katında takdir edilmekte; bunların her biri, özel ve zorunlu bazı fonksiyonlarına yükledikleri Tanrı tarafından arzu edilen ve kişisel olmayan dünyevi düzen tarafından belirlendiğinden; farklı ahlaki yükümlülükler her bir toplumsal durum üzerine aktarılmaktadır. Farklı meslekler ve kalıtımsal tabakalaşmalar, teorideki bu tipe göre, bir organizmanın unsurları biçimindeki kısımları olarak birbirine benzemektedirler. Böyle bir toplumsal sistemden kaynaklanan iktidarın çeşitli ilişkileri, bu nedenle, ilahi takdir sayılan otorite ilişkileriymişçesine dikkate alınmalıdır. Bunlara göre, onlara karşı her hangi bir isyan veya ayaklanma ya da toplumda onlardan birisinin konumuna denk düşen daha yüksek bir hak talep etme, hayati de olsa, kutsal düzeni bozan, yaratıkların kendi kendilerine itibarlarını yükselten, kibir taşıyan bir anlamı ifade ettiklerinden dolayı Tanrının tekdirine ve takbihine layıktır. Dinin hüner sahibi asketik veya tefekküre dalmış tipi, bu gibi dünyevi bir nizamdaki kendilerine has sorumlulukları daima kararlaştırmakta; bu özel fonksiyonları da prensler, savaşılar, hakimler, zanaatkarlar ve rençperler arasında tahsis etmektedirler. Dinsel hüner ile sorumluluk tahsisi, rahmet üzerine dağıldığı bu nizamda, gereğinden fazla olan hasenatın biriktirileceğini tasavvur eder. Bu gerçeği açığa çıkartarak ve asli hissiyatlarını düzelterek kendi kendisini zorlayan kişi faaliyette bulunacak, bu dünyada mutlu olarak hayatının karşılığını alacaktır.” (Weber 1964; 232-233)

Orta çağ Katolikliğinin bu doğal derecelendirme düzenin, Tanrı, yaratıcılık kudreti ve sonsuz bilgisiyle bütün yarattıklarını insanların kendilerinden daha iyi tanımakta; en üstün akıl olma gücüyle de bütün akıl sahiplerine hükmetmektedir. Orta çağın Katolik papazlarına göre, evreni sonsuz kudretiyle bilfiil yöneten, değişmez ebedi kanunuyla insanların tüm eylem ile tavırlarını sorgulayan Tanrı, o ölümsüz hukukuyla bütün yasaların yegâne kaynağı haline gelmektedir. (Weber 1964; 235-236) Böylece, tüm yasaların kökeni ve özü, Tanrı aklının yansımından ibaret bulunduğu; insana düşen görev, pratik aklın üstün akla olan uyumunu gerçekleştirmek suretiyle, tüm kanunların o sonsuz yasaya uygun olarak ‘iyiyi yap, kötülükten men et’ (Weber M., 1964; 237) özündeki doğal yasadını oluşturan evrensel kilise birliğinin

dogmalarına, bu öğretileri insanların bütün davranış ve faaliyetlerine uyarlayarak uygulayan papazlarına kesin olarak itaat göstermektir. Zira, Katolik öğretilerdeki dünya görüşünün odak noktasını oluşturan Tanrı, mükemmel olarak ve her şeyi yerli yerince ölçüyle yaratmış olduğu bu evreni, aynı zamanda bilfiil idare etme kudretine de sahiptir. (Sombart 1967; 83-84)

Böylece, zaten kendiliğinden ahenkli ve düzenli olan evrende her şey hiçbir çatışmaya meydan vermeksizin işlemekte olduğundan; bu mükemmelliğin devamı da, ancak, insanların itaat yoluyla bağlı kalmaları sayesinde olanaklıdır. Sonuçta, her yaratık kendinden üstün olanlara itaat gösterirken ve tam anlamıyla bağımlı kalırken, kendinden aşağı olanlara karşı da hükmedecek olursa; evrenin uyum ve düzeni hiç değişmeksizin ve mükemmelliği de kesinlikle bozulmaksızın sürüp gider. (Sombart 1967; 85) Sadece özgürlük ortamının olanaklı kıldığı, bireyin kendi aklıyla karar vererek uygulama hakkını, Hristiyanlığın bu ilahi derecelendirme düzeninde kendinden üstün olan kimselere itaatsizlik şeklinde gören, büyük bir suç ve büyük bir günah olarak sayan Katolikler; serfin senyöre olan şahsi bağlılığını, kadının kocasına kesin itaatkarlığını vs., ilahi bir vebibe olarak yorumlamışlardır. (Sombart 1967; 85)

4. Ödemelerde Eşitlik İlkesi: Faiz Yasağı

Ancak, orta çağın Katolik kilisesine göre, insanın bir diğer insana olan şahsi bağımlılığını karakterize eden efendi ile kölesi arasındaki her türlü ilişkiler, tek taraflı bir şekilde ahlaki düzenlemeye bağlı kalarak ve dinsel bir yorum getirerek normal sayılırken; taşınmaz iyeliği ipotek ederek borç para veren alacaklı ile mülk sahibi borçlu arasındaki ilişki, kayda bağlı olmayan ve sadece yeminle saklı tutulup, her çeşit faiz veya vade farkı tefecilik olarak yorumlanmıştır. (Sombart 1967; 89) Hilekarlı bir tolerans dahilinde kınanmakla yetinilen bu tür bir yorum; senet ciro su, tahvil düzenlenmesi vs., gibi borç-alacak ilişkilerinin uygulanmasını ve gelişmesini olanaksız kılmıştır.

“Tefeciliğin reddi, temel dini ruh halinin ekonomi sahasındaki bir ifadesi olarak hiç durmaksızın kendisini göstermekte; uygulamada ise, bütün ahlaki sistemlerin düzen getirmek istedikleri hayata bir anlam vermektedir. Tefeciliğe karşı böyle bir yasaklama, tamamen kusurludur, Protestanlığın dışındadır, sadece saf olarak dünyaya uyum haline gelen dinsel ahlaklarda vardır. Hristiyanlıkta tefeciliğin yasaklanması, dinde yeni icat olunmuş değildir. İsa,

kutsal kitaptaki, risk taşımayan işlemlerinden dolayı alacaklıyı Tanrının ödüllendirmeyeceğini bildiren, fakirlere faizle borç verilmesini yasaklayan uyarısını onaylamıştır. Bu ifadenin, sonradan, yanlış yorumlanması ve yanlış aktarılması, tefeciliğin yasaklanmasıyla sonuçlanan bir gelenek halini almıştır. Tefeciliğin reddinin en aşırısı için asli temel; kardeşler arasında tefeciliğin yapılmasının, şüphesiz olarak, toplumla ilgili yardımlaşmayı sağlayan zorunluluğa karşı ciddi riayetsizlik sayılmasına uygun olarak; genellikle, herhangi bir şahsa yapılan ekonomik yardımın ilkel bir geleneğidir.

Tefeciliğe karşı getirilen yasaklamanın Hristiyanlıkta gittikçe artarak şiddetli bir hal aldığı bir gerçekse de; kısmen çeşitli diğer güdüler ve faktörler gereğince tamamen farklı koşullarda ele alınması gerekir. Tefeciliğin yasaklanması, materyalist tarih düşüncesinin gösterdiği gibi doğal bir ekonominin genel koşulları altındaki sermaye üzerinden payın yok olmasını yansıtmaz. Tam tersine, papayı da kapsamına alan Hristiyan kilisesi ve hizmetkârları, tam bir rızayla ve hiç tereddüt etmeksizin, doğal bir ekonominin iyi devresindeki tefeciliğe rıza göstermişlerdir. Kilise örgütüne dini zulüm sayılan tefeci borçlanmanın ortaya çıkmasının ve bu esnada ulaşımın fiili kapitalist şekillerinin henüz başlamakta olan gelişmesine, özellikle okyanuslar arası ticaretteki sermayeyi kendine çekme eğilimindeki genişlemesine eşlik ederek devamlı bir şekilde kuvvetlendirmesi çok çarpıcıdır. Bundan dolayı, prensipte, ahlaki rasyonelleşme ve ekonomilerin nüfuz sahası arasındaki rasyonelleşme süreci şeklindeki bir mücadele, neyi gerektirir?

Gördüğümüz gibi, sadece 13. yüzyılda kilise, belirli değiştirilemez olguların baskısı altında, önceden tanımlanan tarzdaki yasaklamadan uzaklaşmasını zorunlu kılmıştır. Tefeciliğe karşı dinsel husumetin altında yatan gerçek sebep, rasyonel kazanca yönelik teşebbüsün meşrulaşmasına karşı dini ahlakın hiç de anlayışlamayan tavırla ilgilidir. Servetin sahipliği üzerinde yüksek derecede olumlu bir değer olmadığı ilk dinlerde bile; saf haliyle iş teşebbüsleri, gerçekte daima muhalif hükümlerin itiraz konusuydular. Bu, savaşçı soyluların baskısı altında hakim olan tarımsal ekonomileri kuşatan bir tavır değildir. Yalnızca ticari açgözlülüğün bu olumsuz eleştirisi, göreceli olarak daha gelişmiş ticari ekonomilerde de çoğunlukla rastlanır ve gerçekten böyle ekonomilere karşı bilinçli itirazları canlandırır. Değişim yoluyla alış-verişe dayanan bir ekonominin her türlü iktisadi rasyonelleşmesi, dinsel hukukun hakimiyetiyle desteklenen gelenekler üzerinde direnç kırıcı bir tesirde

bulunur. Sadece bu sebep yüzünden, rasyonel kazanç takibinin tipik hedefi sayılan para peşinde koşma, dini bakımdan şüphe doludur.

Sonuç olarak, Mısır'da görüldüğü haliyle, rahip her yerde doğal bir ekonominin himayesinden yana olmuş; doğal bir ekonomi aleyhine tesir etmeyen mükemmel koruma altındaki mevduat ve krediler için banka gibi bir yerde saklanan şahsi ekonomik çıkarlara pek ses çıkarmamıştır.” (Weber 1964; 215-216)

Oysa batıda şehirleşmeyle birlikte hızla gelişen deniz aşırı ticaretin kapsadığı riskler ekonomik ilişkilerde sabit faiz oranına büyük baskıda bulunmasına rağmen; kilise, teşebbüslerin veya deniz aşırı ticarete kendisini adayanların ivedi kredi gereksinimlerini borçlanma yoluyla değil de, ortaklık şekliyle sağlamalarını özendirmek maksadıyla kesin tavrını takınmıştır. (Weber 1964; 217) Fakat, açık denizlerde bol kazanç vaat eden ticaretin her türlü tehlikeleri kapsamaması, bu nedenle de, esasen o çağda elinde para tutan kimsenin bu tür bir teşebbüse ortak olmaya hiç hevesli gözükmemesi genişleyen ekonomik faaliyetlerde faizle borç almayı adeta zorunlu kılmıştır. Bu nedenle, metodik olarak tasarlanan kazanç hedeflerine seçilen araçların rasyonel kullanılmasıyla ulaşılmaması anlamındaki kapitalist faaliyet tipinin toplum içinde genelleşerek burjuvazinin yükselebilmesi; her şeyden önce, kazanca yönelik çalışma hayatını ret ederek münzevi kapanışın erdemlerine kendisini adayan, toplumun irrasyonel temelini karakterize eden Katolik asketikizminin nüfuzunun kırılmasına bağlıdır. Daha açık bir deyimle, ücret ve fiyatları donduran, ticareti ve bütün ekonomik faaliyeti açıkça hor ve hakir gören, ihtiyacı aşan üretimi yöresel sınırları içinde kısıtlayan, faizi men ederek sonuçta mal-para dolaşımının yetersiz bir düzeyde gerçekleşmesine neden olan Katolik iktisat ahlakının terk edilmesini gerektirmektedir. (Kitch 1967; 25)

Orta çağın iktisat zihniyeti, adil fiyat eşitliği üzerine kurulan faiz yasağını şart koşmaktadır.

“Ticaret, şahsi veya nesnel sebepler dolayısıyla gereksiz sayılmalıdır. Spekülatif ticaret veya bu günkü ifadesiyle aşırı kar sağlama olgusu, bütün ayrıntısıyla yasaklanmıştır. Kilise hukuku, sevap ve günahlarıyla nüfuzu altına aldığı ekonomik hareketi sınav yapmakta; üretimi, tüketimi, dağıtım ve değişimi tamamıyla evrensel kilise birliği hukukuna göre düzenlemekte; her şeyden önce, ekonomik hayat, ahlaki düzenlemenin içinde düşünülmektedir. Borç veren

tarafından taciz edilerek bizar gelen borçlu, ta ki canına kıyıncaya veya çocuklarını satarak köleleştirinceye kadar derin derin üzüntüye gark olur. Bundan dolayı faiz, kilise otoriteleri tarafından yardımseverliğe ve merhamete karşı işlenmiş bir günahmışçasına kınanmıştır. Aquinas, yanıtlamada bulunur, borç para vermekten dolayı faiz almanın kendisi fazladan her hangi bir satılan şey olmadığı, açıkça eşitsizliğe meydan verdiği ve hele adalete ters düştüğü için haksızlıktır. Bütün şekilleriyle faiz, yasaklanmıştır.” (O’Brien 1970; 171)

Max Weber’e göre, faizin kilise tarafından yasaklanması, sadece sermaye birikimi için gerekli olan mali kaynağı sınırlandırmamış; fakat bununla birlikte, para biriktirme güdüsünü büyük ölçüde baltalamıştır. (Weber 1964; 218) Bu nedenle, faizin yasaklanması, fakirin köle durumuna düşmesine ve haksız kazanç elde edilmesine mani olmak gibi açıklanan pek çok gayelerle uygulanmış olmakla beraber; M.Weber’i esas ilgilendiren, faizin serbest bırakılması halinde, insanın dünyevi faaliyetlere yönelerek aşırı servet biriktirme arzusunu hissetmesi sonucunda (Kitch 1967; 43); Tanrıyı unutması, ona gerektiği şekilde kul olma emelinin yok olması, Tanrı korkusunun yerini menfaatin almasıyla yardımseverliğin ve fedakarlığın yok olması, fedakarlığın ve vazgeçmenin ortadan kalkacağını, kardeşliğin ve dayanışmanın büyük yara alacağı,cemaatin birlik ruhunun zedeleneceği ve kişinin ibadete ayıracak zamanın dahi kalmayacağı vs., tarzındaki Katolik ahlakı, yani o çağın zihniyet dünyası olmaktadır. Böylece Max Weber, faiz yasağı gibi soyut bir olguyla fazla ilgilenerik büyük önem vermemiş; faiz yasağının altında yatan ahlaki normları birinci derecede incelemeye layık bulmuştur. Böylelikle de, gözle görünen somut olguların ve benimsenilen davranış tarzlarının toplumda tesir gördükleri zihniyet dünyasının kalıplaştırılmış tarzlarını sosyolojisine temel almıştır. (Sombart 1967; 77)

5. Toplumsal Etkinlikten Soyutlanmış Asketikizm

M.Weber’e göre, gerçekte faiz yasağı, Katolik iktisat ahlakının, dünyevi servet edinme, ihtiyacı aşan ekonomik faaliyette bulunulması, paranın biriktirilmesi ve bunun için de bireyci ve akılcı hareket edilmesi gibi bir düşünce tarzına ve faaliyet tipine muhalif bir tutum sergilenmesi, bu dünyayı ret eden uhrevi asketikizmin açık ve kesin bir sonucuydu. Çünkü Katolik asketikizmde, Tanrı, insanları kendisine ibadet etsinler diye yaratmıştı. (Sombart 1967; 77) İbadet ise, insanın toplumsal faaliyetlerine ve ekonomik çabalarına

aktarılamayan, sadece ayinlere düzenli olarak katılmaktan gidemeyen bir anlayışı içermektedir. Bireysel ibadet de, tefekküre dalarak manastırın hücrelerinde çile çekmekle, adeta toprağın altına girmişçesine hissedilen bu dünyadan koparak tüm Hristiyan cemaatinin kurtuluşunu niyaz etmekle sınırlandırılmıştır. (Sombart 1967; 79-80)

“Yüzeysel çözümlenmesiyle ve geçerli olan izlenimleriyle bir kimse, Katolikizmin daha geniş kapsamındaki öteki dünyalılığının, en yüksek idealleri olarak asketik karakterini ifade etmesinin sonucunda, taraftarlarına, bu dünyanın nimetlerine karşı daha fazla ilgisiz kalmalarını aşıladığını açıklamayı denemekle, farklılığı ortaya koyabilir. Daha sakin bir kimse olarak Katolik, daha az bir kazanma dürtüsüne sahip bulunduğu için; çok az bir geliri sunsa dahi, mümkün olduğu kadar fazla güvenli olan bir yaşama tarzını, kazanma onuru ve zengin olma şansını beraberinde getirecek olsa bile, riskli ve heyecanlı bir hayata daima tercih edecektir. İlk olarak, orta çağa hakim olan gelenekle tam bir uyum içinde bulunan, örneğin, Thomas Aquinas'ın betimlediği gibi, Tanrı istemiş olsa dünyadaki faaliyetin bedenle ilgili olduğu düşünülerek, inanç dünyasının kaçınılmaz bir şekilde doğal temelini oluşturmasına karşın, ahlaki bakımdan yemek ve içmek olarak kendi içinde kayıtsız kalınması gerektiği öğütlenilmekteydi. Bütün bunlardan başka, dini anlamda meslek kavramının sonuçları, bundan derhal tesir gören dünyevi davranış hakkında çok farklı yorumları içermektedir. Katolik davranış ile bir kıyaslamasının yapılması halinde, reformasyonun tesirinin, meslek kavramının içinde organize edilen dünyevi işin ahlaki öneminin ve dinsel yaptırım kudretinin çok büyük bir ölçüde artırılmış olduğu görülür.

Tamamen yüzeysel bir bakışta bile, hem Katoliklikte ve hem de Luthercilikte, dinsel hayat ile dünyevi faaliyet arasında derin bir ayrılığın bulunduğu derhal fark edilir. Nihai sonuçları itibarıyla Lutherciliğin kesinlikle meydana getiremediği, kilise ve ayinleri yoluyla erişilecek kurtuluşu kalvinizmin tamamıyla bünyesinden çıkartıp atması, Katoliklik ile olan kesin belirleyici farklılığını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan, kalvinizmin orta çağ asketikizmiyle olan farklılığı gayet açıktır. Kalvinizm, metodik hayatı, Katolikizmde olduğu gibi manastır hücreleriyle sınırlandırmamıştır. Ayrıca, en önemli nokta olarak, kalvinizmde, azizlerin doğal hayattan farklı kılınan yaşamı, dünyanın dışında kurulan manastır cemaatlerinde değil, bu dünyanın içinde ve kurumlarında yer almaktadır. Ahretteki kurtuluş uğruna bu dünyadaki

tavrın rasyonelleşmesi, asketik Protestanlığın meslek kavramının bir sonucudur. Aziz Paul'ün 'çalışmayan yemesin' sözü, kayıtsız şartsız herkes için geçerlidir. Çalışmaya karşı isteksizlik, lütfun yokluğunun bir alametidir. Thomas Aquinas, aziz Paul'ün sözlerini yorumlamıştır. Çalışmayı, sadece insanın türsel yaşamının devamı uğruna tutmakta, fakat tek tek bireylerin bir meşgalesi olarak görmemektedir.” (Weber 1984; 40-41, 83, 87, 104-105, 120, 153-154)

Dini hayat içinde en yüce çalışmanın veya uğraşının, manastırın avlusunda veya inziva odalarında çile çekerek dua etmek olduğunu telkin ederek, maddi servetten uzaklaşıldığı ve açlık ile sefalet yoluyla nefesine hakim olduğu nispette, Tanrı katında kurtuluşa ereceğini insanlara nasihat eden Katolik ahlakının, bütün hayatı düzenleyen geleneksel hakimiyeti altındaki mesleki tercih, irsi bir içeriğe sahip olduğu gibi, pek de itibar edilmemekteydi. (Weber 1984; 108-109) Ayrıca, kazanç temini gayesiyle yapılan her faaliyet, onaylanılan mesleki gruplar içinde bir temel oluşturmadığı gibi; kişiyi Tanrıdan uzaklaştıran bir faktör olarak dikkate alındığından; ihtiyacı aşan ve var olan düzeni korumaktan öte gayret ile hedefleri içeren bütün ticari alış verişler, çalışma azmi, kazanç sağlanması yoluyla yatırım sermayesinin oluşturulması vs., kilise tarafından açıkça kınanılan uğraşlar arasındadır. (Weber 1984; 110) Her ne kadar burjuvaziye ve faaliyet tipinin görünümüne orta çağ Katolik dünyasında rastlanılmış olursa dahi; değer yargıları, tavır ile maksatları apaçık bir şekilde ahlak dışı sayılarak yasaklanmış, korunmak istenilen ilahi düzenin dışına çıkmış bir sapkın olarak dışlanmıştı.

Bu arada, özellikle de, orta çağın Katolik dünyasında yürütülen ekonomik faaliyetlerin, dinin var olan nizamının korunmasıyla ilgili telkinlerinin sonucunda nesiller boyu pek bir değişiklik göstermeyen geleneksel üretim örgütlenmesine uygun olarak; tıpkı, organik bir bünye şeklinde düşünülen toplumun bütün sınıflarının hiyerarşik bir bağımlılıkla sıralandığı ve her bir zümrenin Tanrının takdiri ile atandığı için ilahi bir kökenli olduğuna inanılan mesleki faaliyet içinde bireylere düşen görevin; intikal yoluyla hazır bulunduğu ve kabullenildiği bu toplumsal konumu korumak ve görevlerini geleneksel yapıya bağlı kalarak yerine getirmek tarzındaki mesleki kararlılığın, M.Weber tarafından belirlenmiş olması çok önemlidir.

Mesleki faaliyet içinde geleneksel yapıyı aşan her hangi bir yeniliği veya değişikliği ahlaki açıdan sakıncalı gören orta çağın Katolik zihniyet dünyasının en önemli karakteristik özelliği; dünyevi servet edinme konusunda çalışmaya

verdiği değerin, ekonomik yapıyı statikleştirici ve işgücünü de baltalayıcı bir özelliğe sahip olmasıdır. (Weber 1984; 110) Bunun belki de en önemli sebebi, mülkiyet edinme güdüsünün, servet içinde bunalan Vatikan papazlarının aksine, uhrevi bir tarzda aşınmaya uğratılmış olmasıdır. Bu ahlaki düzenlemenin dini temellerine göre, Tanrı bütün hayatı kendisine bağlamış, Hristiyanlara uhrevi mükâfatın yollarını göstermiştir. (O'brien 1970; 45-46)

Tanrının gerçek ödülü, toprağın altında inananlarına kucak açmış beklemektedir. Buna nail olabilmek için, ibadetleri layıkıyla yapmakla birlikte, dini ayinlere de düzenli olarak katılmak gerekir. Evrensel kilise birliği dâhilindeki siyasi birlikler, ruhban ve hukuk kurulları tarafından fiyatların kontrol altında tutularak ayarlanmasına, narh rejiminin uygulanmasına tam anlamıyla katılmaktaydılar. (O'brien 1970; 47-48) Böylece fiyatlar, değişimde adaletin adeta bir ölçüsü haline gelerek, dinsel buyruklarla sabit tutulmak istenmiş, bağitlanan sözleşmelerle belirlenmek zorunda kalınmıştır. Aynı anlayışla, işgücü karşılıkları dondurulmuş, ihtiyacı aşan üretim gayreti, dünyevi faaliyetlere yönelmek demek olduğu için kınanmıştır. (O'brien 1970; 49) Bunun doğal bir sonucu olarak, orta çağın Katolik kilise ahlakı, iktisadi faaliyetleri kanaatkarlıkla şekillenen basit ihtiyaçların tatmini derecesinde devam ettirecek kadarki bir ticari karı kapsayan adil fiyatın üzerinde tek bir malın dahi alınıp satılmasını yasaklamakla; serbest rekabet piyasa ortamını doğuran her çeşit bireysel motivasyonu, rasyonel hareket tarzını, bireyci eğilimleri ve kazanç maksadını tam anlamıyla yok etmiştir. (George 1961; 15-16)

Ancak, evrensel kilise birliğinin bütün siyasi yönetimler üzerinde bir konum işgal eden ve bunlara hükmeden bir otorite haline gelmesinin felsefi dayanağını oluşturan; dünyanın, bütün evrenin merkezi olduğu şeklindeki yargısının, bilimdeki gelişmelerle aksinin ispatlanarak saygınlığının sarsılmasıyla, yetki önceliğinde ve üstünlüğünde, geçerliliğini kaybetmiştir. (George 1961; 17) Evrensel kilise birliği erki kesin şekilde bir otorite kaybına uğradığından, bütün işlerin ve faaliyetlerin maksadına yönelik bir şekilde rasyonel olarak düzenleyen devlet anlayışının doğmasını sağlayan ve düşünen insan anlayışını esas alan rasyonel bir zihniyet doğmaya başlamıştır. Böylece, insanın bir diğer insan üzerindeki hakimiyet ile üstünlüğünü karakterize eden 'tebaam' zihniyeti yıkılmıştır. (George G.H., 1961; 18-19) Artık din ile kutsanmış bütün tabiiyet bağları, sadakat yeminleri, şefaahat dilekleri ilga edilerek; yerini ussal kararları ve sürekli özdenetimli haliyle kendine hakim olan

ve devamlı kendisini geliştirerek yükselen bireyin yaratıcı erkine bırakmıştır. (O'brien 1970; 23-24)

6. Dünyevi Asketikizme Geçiş

İnsanın hürlüğü, ussal seçimi ve özdenetimli davranışı hakim kıldığı ölçüde kendi kendine karar verme özelliğini, yani insanın kendisine olan güven duygusunu geliştirmiştir. Bütün davranış ve faaliyetleri üzerinde zihni bir inisiyatif kuran papaz aramak zahmetinden kişinin kendisini kurtarmasıyla; asketik yönelme olarak, uhrevi tefekkürle cemaatin vicdanı olma tövbekârlığı yerini, dünyayı ve insanı tanıma merakına terk etmiştir. (O'brien 1970; 26) İnsanın ve yaşanılan dünyanın tanınmasına yönelik bu şevk, kilisenin tüm inanç temellerini kökünden yıkarak Tanrının aracısı olma güç ile ayrıcalığını da sarsmıştır. İnsanın kendi içinde doğrudan Tanrı ile bir bağ kurması, iradesini tüm davranış ile ilişkilerine hakim kılması esas alınarak; kurumsal ibadet anlayışı, ruhban sınıfının hakimiyet ile denetimi sona ermiştir. (Green 1959; 29-30)

Bu açıdan Max Weber'e göre, Tanrı ile insan arasında kilisenin aracılığını ret eden, vahiy kudretini taşıdığını iddia ettiği bütün öğretilerini sadece kutsal kitaba tercih eden reformistler; kilisenin hiyerarşik otoritesinin karşısına, kutsal kitap aracılığıyla bireysel olarak Tanrıya yönelişi esas almışlardır. Artık reform imanıyla kilisenin kurumsal erkenden ve denetiminden kendisini kurtarabilmiş bir kimse, bu gibi öğretilere bağımlı kalarak kutsal vahyin kilise tarafından tefsirine ve merkezi kontrolüne hiç ihtiyaç hissetmeyecektir. (Green 1959; 32) Bu nedenle, her bir insanın kendi kendisinin keşişi haline geldiği gönül dindarlığını ifade eden mistizmin, Protestanlık üzerindeki tesirleri, M.Weber tarafından bile, asla yadsınmamaktadır. Her ne kadar, bütün Hristiyan inançlarının birer hak olarak kabul edildiği dinsel toleransın, mistik kökenli olduğu kesinlikle ima dahi edilmiyorsa da; Protestanlar, kilisenin bir vahiy aracı olmadığı ve öğretilerinin de vahyin kudret ile vasfına kesinlikle haiz bulunmadığında ısrar etmişlerdir. (Green 1959 ; 33-34) Böylece, Tanrı ile kişi arasında, kendisi papa dahi olsa hiç bir şahsın bulunmayacağına, iltimas yapamayacağına inanarak doğrudan Tanrıya yönelmeyi esas almışlardır.

“Dünyadaki mistik tefekküre dalmış haliyle tesirinin ayırt edici özelliği meteliksizlik, görüntüsü ise tevazudur. Mistik, dünyadaki fiillerden hiç

durmaksızın kaçmaya gayret etmekle, hareketsizlik ve ruhanilik haliyle Tanrısına kavuşmak ister. Tam aksine, asketik, kendi tipine uyarak, her ne zaman faaliyette bulunsa, muhakkak kendisi Tanrının bir aracı haline gelir. Bu düşünceyle, Tanrının bir yarattığı olarak insan üzerinde farz kıldığı gerekli bir yükümlülük şeklinde benimsenen asketiğin alçak gönüllülüğü, daima, sonucu şüpheli olan bir içtenliktir. Bu nedenle, dünyevi çilekeşin faaliyetindeki başarısı, eylemin başarısına bizzat katılan Tanrının bir fiili veya en azından asketiğin ve kendi ameli üzerindeki ilahi lütfun özel bir işareti sayılmaktadır. Fakat, içten gelen haliyle mistik, ilahi kurtuluş yönüyle bir anlam ifade eden dünyadaki faaliyetine itibar ederek başarılı olmak istemez. Mistiğin kendisine göre, dünyadaki bu içten gelen tevazünün himayesi, dünyanın tuzaklarına, felaketlerine düşmemek için kendi ruhunun bir niyazı olarak sonun yegane kefaretidir.

Genellikle, çok daha samimi haliyle mistik, dünyada kalmaya devam ederek, olması gerektiği şeklindeki tavrını ihlal eder; ilahi kurtuluş yönündeki mağrur aristokratik hissiyatına muhalif olarak dünyadan kopar, tefekküre dalarak kendi kendisini avutur. Asketiğe göre ise, ilahi kurtuluşun kesinliği daima kendisini rasyonel faaliyetinde göstererek; eylemin anlamıyla, maksat ile ifadesiyle bütünleşir; düstur ve kurallarıyla da içsel hakimiyetini kurar. Tam tersine, mistiğe göre, her kim ilahi kurtuluş halini kişisel olarak kendisine tahsis ederek bilfiil sahip olmak isterse, bu kişisel şartın bir sonucu olarak ahlak kurallarına karşı gelecektir. Kendi ilahi kurtuluş ifadesi, her hangi bir çeşitteki faaliyetle değil, fakat kişisel şart dâhilindeki özel durumuyla ilgili nitelik değildir. Mistik, davranışın bir kuralıyla kapsamlı bir şekilde kendisini sınırlandırdığı izlenimini vermez; davranışını hiç önemsemeksizin, yalnızca ilahi kurtuluşun kaçınılmazlığına kendisini adar. Aziz Paul, diğerleri arasında yaygınlaşan bu mistik tefekküre dalma sonuna karşı mücadele etmiş; diğer şartlardaki pek çok davranış kurallarının terk edilerek ilahi kurtuluşun mistik takibiyle bazen sonuç alınması nedeniyle etkisi kaybolmuştur.

Bundan başka, asketiğe göre, Tanrı buyruğu, beşeri yaratıkların kayıtsız şartsız dünyanın hükmüne bağlı kalarak dini erdem normlarına yönelmelerini ve böylece, kendi maksadına göre dünyanın devrim kabilinden dönüşümünü yapmalarını emreder. Bu takdirde, asketik, yine kendi iç âleminde kaynaklanacak, manastırın münzevi hayatının hücresi, tıpkı dünyaya karşı mücadele halindeki bir aziz gibi, dünyevi meşakkatinde ortaya çıkacaktır.

Fakat, kendi eylemine özgü yöntemli otomatik disiplinin yerini tutacak mahiyetteki, dünyanın ahlaki rasyonel düzen ve taliminde olmasını daima talep edecektir. İlahi kurtuluşun dünyevi dini de, tefekkür halindeki görünümleri tarafından azmettirilmesine rağmen, yakınında meydana gelen cismani sosyal yapıyı kabul etmekte, hiç olmazsa tevazuuyla nispi olarak kayıtsız kaldığı dünyayı tanımaktadır.” (Weber 1964; 174-176)

Böylece, insanın daima Tanrıyla kendisinin yapayalnız kaldığının idraki sonucunda, Tanrıya uzanan yolda dünyevi servetin yegane ölçü olarak dikkate alınmasıyla; bir başkasının iradesine göre değil, fakat kendi bildiği ve inandığı şekilde Tanrıya yönelmesiyle; Tanrının da ancak akıl sahiplerini seçmiş olduğunun kavranmasıyla; insanlar, bütün faaliyet ile düşüncelerini evrensel kilise birliğinin kalıplarına, vahyin ilahi kudretini ifade eden kilise öğretilerine uygun düşünmek zorunluluğundan kurtularak, akıl, kendisini kuşatan yasaklar bağını kırmıştır. (Weber 1964; 178)

7. Sonuç

Batıdaki rasyonelleşme süreci, bu dünyayı reddeden ve dünyasal etkinlikleri terk etmeye zorlayan uhrevi asketikizmden; rahat yaşamaya, savurganlığa, zevk ve lüks içindeki bir hayata, çalışmadan yenilen yemeğe şiddetle karşı çıkılmasına rağmen, ussal ekonomik etkinliğe yönelen dünyasal asketikizme geçişle başlamıştır. Batıdaki rasyonelleşme süreci, vahyin biçimlendirdiği cemaat şuurundan kurtularak, akılcı ve kişisel kararların alınmasını sağlayan bireyselliğin yükselmesiyle gelişmesini devam ettirmiştir. Protestanlıktan kilise karşıtlığına varan ve yaklaşık üç asrı kapsayan bu gelişme süreci içinde, kilise çatısındaki cemaat ibadetinin yerini işyerindeki mesleki etkinlik almış, ayinlere düzenli katılım ve ruhban sınıfının aracılık kudretine teslimiyetin yerini sürekli ve disiplinli iş etkinliği almış, Tanrı'ya yaklaşırın dua ve zikirlerin yerini ise bireysel ekonomik kazanç ya da mesleki başarı azmi almıştır. Böylece, din dünyasallaşırken, ekonomik etkinlik de bireyselleştiği ölçüde dinselleşmiştir. Dıştan baskıcı şiddetinden kurtulan din, denetimini, Tanrı katında bireysel seçilme güdüsüyle kişinin kendi iç dünyasında kurmuştur. Kadercilik inancıyla, iş etkinliğinde verimliliğe olumsuz tesir eden her sapkınlığın (içki, kumar, özellikle de tembellik ve aylaklık vs.) ilahi karşılığının ekonomik kazancın azalması, zarar ve iflas sonucu olacağı bilincine varan kilise karşıtları; her an ayık kal ve zinde ol sloganıyla, aile hayatında

sadeliğe, çalışma sahasında da dakikliğe ve tutumluluğa özendirmiştir. Dinin dünyasallaşması ve bireyselleşmesi, ekonomik faaliyetin dinselleşmesi, bilimin dinsel dogmaların sınırının dışına çıkması, ekonomik kazancın ve mesleki başarının Tanrısal lütfun tek aracı olarak kutsanması, paranın sermayeye dönüştüğünün farkına varılarak iş etkinliğinde kullanılan borçla ekonomik kazancın arttığının kabul edilmesi, borçlanmayla artan kazançta alacaklının payının ve hakkının olduğunun kabul edilerek faizin meşru kılınması; dünyasal asketikizmin, Batıdaki rasyonelleşme sürecine kazandırdığı ivmeler olarak kabul edilmektedir.

KAYNAKLAR

- George C.H. The Protestant Mind of The English Reformation 1570-1640, Princeton University Press New Jersey 1961.
- Green R.W. Protestantism and Capitalism : The Weber Thesis and It's Critics D.C. Heath and Company Boston 1959.
- Kitch M.J. Capitalism and The Reformation Longmans London 1967.
- O'brain G. An Essay on the Economic Effects of the Reformation Augustus M. Kelley Publishers New York 1970.
- Sombart W. The Quintessence of Capitalism Howard Fertig New York 1967.
- Tawney R.H. Religion and the Rise of Capitalism Penguin Books 1980.
- Türkdoğan O. Max Weber İstanbul-1985.
- Ury J. Bilim Olarak Sosyal Teori Ankara-1994.
- Ülgener S.F. Dünü ve Bu Günü ile Zihniyet ve Din İstanbul-1981.
- Weber Max The Protestant Ethic And The Spirit of Capitalism, George Allen and Unwin London 1984.
- “ “ The Sociology of Religion Methuen Press London 1964.
- “ “ General Economic History Free Press Glencoe New York 195.